

Sandviken, Södertälje

Kulturmiljöinventering etapp 1, 2023-02-13

SANDVIKEN, KULTURMILJÖINVENTERING ETAPP 1

Beställare

Södertälje kommun

Konsult

WSP Samhällsbyggnad

WSP Sverige AB

121 88 Stockholm-Globen

Besök: Arenavägen 7

Tel: +46 10 722 50 00

Org nr: 556057-4880

www.wsp.com

Datum

Stockholm, 2023-02-13

Uppdragsnamn

Södertälje Sandviken, Södertälje

Kulturmiljöinventering

Uppdragsnummer WSP

10342952

Författare

Lára Heimisdóttir

Bebyggelseantikvarie

lara.heimisdottir@wsp.com

Sakkunnig kulturvärden KUL2

Arkeolog

Cecilia Lindblom

Arkeolog

cecilia.lindblom@wsp.com

Uppdragsledare

Charlotte Hedenström,

Bebyggelseantikvarie

charlotte.hedenstrom@wsp.com

Sakkunnig kulturvärden KUL2

Granskare

Helena Wärnhjelm,

Bebyggelseantikvarie

helena.warnehjelm@wsp.com

Sakkunnig kulturvärden KUL2

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	4
INLEDNING	6
KULTURHISTORISK UTREDNING	8
Miljöbeskrivning	8
Sandvikens förhistoriska berättelse	12
Sandvikens kulturhistoriska utveckling	14
Kulturhistoriska värden	16
Bärande egenskaper, karaktärsdrag och uttryck inom planområdet	18
Särskilt värdefulla byggnader	22
Särskilt värdefulla platser och strukturer	32
Viktiga vypunkter	34
LAGSTIFTNING OCH BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN	32
Befintliga ställningstaganden	32
Plan - och bygglagen	36
KÄLLOR	42

SAMMANFATTNING

Uppdraget - bakgrund, syfte, metod

Denna kulturmiljöinventering har tagits fram i syfte att sammanställa ett aktuellt kulturhistoriskt underlag kring Sandviken, Södertälje kommun. Utredningen har skett genom inventering av området och arkivundersökningar. Utredningens metod utgår från Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och urval samt tar stöd i Boverkets råd för kulturhistorisk värdering. Resultatet ska vara ett stöd i den fortsatta planprocessen av Sandviken.

Områdets kulturhistoriska utveckling - Vilka berättelser kan utläsas?

Områdets kulturhistoriska utveckling kan avläsas i de fysiska uttryck som finns i dagens landskapsbild. Den fysiska miljön ger oss möjlighet att avläsa platsens historia och bidrar också till förståelsen av utvecklingen i samhället i stort. Sandviken är en relativt heterogen miljö, där flera berättelser och ett stort tidsdjup kan avläsas.

Den förhistoriska berättelsen representeras främst av ensamliggande gravar och gravfält i höjdlägen - flera belägna med utsikt över vattnet. Dessa är viktiga för att förstå områdets tidsdjup.

Den historia som avspeglas inom planområdet kan grovt delas in i tre tidsskikt där olika faser i landskapets och bebyggelsens utveckling tydliggörs:

- Sommarnöjerna till de högre samhällsklasserna
- Fritidshusbebyggelsen som tillkom i och med införandet av lagstadgad semester och intresset för friluftsliv.
- Varvet och tegelbruksruinerna som berättar om näringsverksamheten i Mälarens närhet.

Planområdet har genomgått stora förändringar under 1900-talet från att ha varit jordbruksmarker tillhörande Stora Väsby och Vinberga by, till en blandning av småskalig sommarbebyggelse, industrier och ångbåtsbrygga kopplade till Mälaren. Genom hela området finns slingrande vägar som följer landskapet.

Sandviken är uppbyggt kring ångbåtsbryggans tillkomst under 1870-talet. Med båttrafiken färdades sommargästerna som uppförde sommarvillor, besökte vilohem och badstranden, turistorten Sandviken växte fram. Vid Sandviken fanns då ett mindre tegelbruk med takpannetillverkning som bl.a. levererade tegel till Stockholm via vattenvägen.

Kulturhistoriskt värde och befintliga ställningstaganden

Utredningsområdet är utpekade i kommunens kulturhistoriska kunskapsunderlag för samhällsplaneringen som ett kulturmiljöområde av lokalt intresse, *Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun - Ytterenhörna och Överenhörna socknar*. Sandviken bedöms kulturhistoriskt intressant genom att området representerar ett typiskt fritidshusområde med olika karaktärer, med sommarvillor från tidigt 1900-tal och fritidsbebyggelse från 1930- och 60-talen.

Utredningsområdet bär därför på höga kulturhistoriska värden ur ett lokalt perspektiv.

Sommarnöjerna till de högre samhällsklasserna liksom sportstugorna är tydliga representanter för sin tid, som visar på kommunens utbyggnad och förändringar.

Landskapets uttryck i form av äldre vägsträckningar, varvet och tegelbruksruinerna berättar om näringsverksamheter i Mälarens närhet och platsens kontinuitet.

Fornlämningar i form av gravar i höjdlägen berättar om områdets förhistoriska tidsdjup.

Utsikt mot varvet och Mälaren, bild tagen från Björkfjärdsvägen mot väster.

1

Inledning

UPPDRAG, SYFTE OCH METOD

Bakgrund

I Enhörna kommunal är Sandviken utpekat som ett område med utvecklingspotential i kommunens översiktsplan (2013 – 2030). Sandviken är prioriterat i kommunens arbete med att förbättra vatten- och avloppssystemet samt planläggning för ökade byggrätter. 2009 antogs en fördjupad översiktsplan för Ytterenhörna i syfte att skapa förutsättningar för en attraktiv bostadsbebyggelse och utveckla området för rekreation, samt ge förutsättningar för att lösa vatten- och avloppsfrågan och trafikförsörjningen. I september 2018 togs ett nytt beslut i Enhörna kommunalråd om en ny inriktning av fortsatt planarbete i området. För delområdet Sandviken beslutades att gå vidare med att pröva planläggning genom ändring av befintlig detaljplan. Detaljplanearbetet är uppdelat i två etapper. Etapp 1 omfattar ändring av befintlig detaljplan. Etapp 2 omfattar ny detaljplan för den del av Sandviken som ännu inte är planlagd. Sandviken är utpekat i kommunens kulturhistoriska kunskapsunderlag för samhällsplaneringen som ett område av lokalt intresse. Inför kommande planläggning ska därför kulturhistoriska värden utredas och konsekvens beskrivas.

Syfte

Uppdraget syftar till att ta fram en kulturmiljöinventering med redovisning av befintlig kulturmiljö som underlag för detaljplan för Sandviken, Etapp 1 och 2. För Sandviken Etapp 2 har en utredning redan genomförts på ett övergripande plan, *Sandviken Södertälje kulturmiljöanalys 2023-02-13*. Etapperna redovisas i två separata rapporter.

Kulturmiljöinventeringens omfattning

Det kulturhistoriska planeringsunderlaget kartlägger och analyserar de befintliga värden som finns inom och i anslutning till området. Resultatet ska ligga till

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform för värdering och urval**, Värderingen görs i tre steg.

I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller processkontext eller en blandning av dessa båda. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

grund för bedömningar av åtgärdernas påverkan på kulturmiljön.

Rapporten omfattar:

- Sammanfattande beskrivning av planområdets kulturhistoriska utveckling.
- Beskrivning av värden i kulturmiljön, bebyggelsen och landskapsbild.
- Sammanställning över enskilt värdefull bebyggelse inom planområdet.
- Sammanställning över viktiga vypunkter inom planområdet.

Metod

Utredningens metod utgår från Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och urval samt Riksantikvarieämbetets handbok för kulturmiljöns riktlinjerna. Utredningen tar stöd i Boverkets råd kring värdering (PBF 2016:6, 1:2213).

Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas de berättelser som karaktärsområdena bär, hur väl det

går att utläsa berättelsen samt hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen. Bedömning av känslighet görs utifrån de identifierade karaktärsdragen, egenskaperna, uttrycken och särarterna.

Känsligheten hos en kulturmiljö och ett landskapsrum är kopplat till miljöns kulturhistoriska värden och karaktär samt vilken förväntad påverkan eller hotbild som finns. Känslighetsanalyserna blir därför inte allmängiltiga då bedömningen kopplar mot en förväntad påverkan.

Homogena miljöer eller miljöer som visar på en kort tidskontext är generellt mer känsliga än heterogena miljöer eller miljöer som visar på en lång processkontext. Varje plats har värden som kan lyftas fram, stärkas och brukas. Den potential som identifieras redovisar hur landskapet kan användas och brukas utan att dess värden försvinner.

Underlagsmaterial

Underlagsmaterialet utgörs av litteratur, kulturhistoriska och arkeologiska utredningar, historiskt kartmaterial, äldre fotografier av området samt uppgifter från de digitala databaserna Fornsök (Riksantikvarieämbetet) och SGU:s kartvisare (Sveriges Geologiska Undersökningar).

Inventering

Platsbesök med inventering genomfördes av bebyggelseantikvarier Lára Heimisdóttir och Emil Bergstén den 18:e oktober 2022 samt av Lára Heimisdóttir och arkeolog Cecilia Lindblom 9:e november 2022.

Planområdet för Sandviken. Preliminär planområdesgräns november 2022.

2

Kulturhistorisk utredning

MILJÖBESKRIVNING

Sandviken är beläget i Enhörna kommunnedel, invid Södra Björkfjärden och ca 1 mil nordväst om Södertälje centrum. Fram till slutet av 1800-talet var Sandviken relativt obebyggt och dagens planområde tillhörde till stora delar Stora Väsby's ägor med avgärdade hemmanen; Rävlöt, Norrlöt, Brännertorp och Björnfoten.

Sandviken är uppbyggt kring ångbåtsbryggans tillkomst under 1870-talet. Med båttrafiken färdades sommargästerna som uppförde sommarvillor, besökte vilohem och badstranden, turistorten Sandviken växte fram. Vid Sandviken fanns då ett mindre tegelbruk med takpannetillverkning som bl.a. levererade tegel till Stockholm via vattenvägen.

Kring 1930 påbörjades den markexploatering som blev startskottet för Sandvikens nuvarande utseende. Under åren 1930-1960 skedde en nyetablering av fritidshusbebyggelse i området i form av småskaliga sportstugor till det tidiga 1960-talets fritidshus. Efter 1980 har mycket få nya byggnader tillkommit, delvis på grund av otillräckliga vatten- och avloppsledningssystem.

Sandviken planlades som fritidshusområde 1984. Bebyggelsen är småskalig och tomterna är företrädesvis stora. Området sammanbinds av snirkliga grusvägar. I området finns flera bryggor och det är rikt på fornlämningar.

Landskapets förutsättningar

Sandviken ligger i det sörmländska sprickdalslandskapet, vilket karaktäriseras av kuperad, varierad terräng med smala dalgångar och bergiga höjder. Uppe på höjderna dominerar skogen, medan dalgångarna upptas av vatten, odlingsmark och bebyggelse. Höjdskillnaderna inom planområdet är stora; från någon m.ö.h. nere vid mälarstranden till dryga 50 m.ö.h. i de högst belägna partierna. Höjderna domineras av urberg och sandig morän, som ställvis är mycket blockrik. De lägre partierna utgörs huvudsakligen av sedimentära jordarter i lera och sand som avsatts när området under äldre förhistorisk tid utgjort havsbotten.

Hela planområdet är idag bebyggt och genomkorsas av vägar. Bebyggelsen omges av obebyggda grönytor. Norra delen av planområdet präglas av skogbeklädda höjder invid Mälarens strand. Södra delen av planområdet karaktäriseras av mötet mellan de skogbeklädda höjderna och ett öppet kulturlandskap med jordbruksmark.

Landskapets nyckelkaraktärer inom planområdet

- Vägnätets ålderdomliga karaktär som följer landskapets topografi.
- Rumsligheten i landskapet är småskalig.
- Skogklädda höjder invid Mälarens strand.
- Obebyggda grönytor runt bebyggelsen

1

2

3

4

5

1. Småhusbebyggelse och skog samsas i planområdet. Bebyggelsen har fått anpassa sig till den varierade topografin.

2. Utsikt mot Södra Björkfjärden från de låglänta delarna närmast Varvet..

3. Utsikt från bronsåldersröset L2014:6084 i planområdets västligaste del, mot Södra Björkfjärden. Fritidsboendet Utklippan är byggt invid rösets kant. Landskapet sluttar dramatiskt ner mot vattnet.

4. Kuperad terräng med högvuxen barrskog, grusvägar och småskalig bebyggelse. Planområdets östra del, Axviken.

5. Storblockig, höglänt terräng med gles, småvuxen blandskog. Vinberga näs invid Mälarens strand.

Planområdet och dess närmiljö

Planområdet kan delas in i tre delar:

- Västra delen,
- Östra delen
- Mellersta delen

Planområdets västra del

Vägarna i Sandvikens västra del är småskaliga och slingrar sig efter den naturliga terrängen. Fastigheterna är stora, där husen till övervägande del ligger indragna från vägen. Bebyggelsen är varierande med inslag av enstaka äldre sommarnöjen samt sommarbostäder i form av sportstugor samt ny villabebyggelse. Sportstugornas volymer är små och enkla med en variation i utformning och färgsättning, men där träfasader i rött och brunt är tongivande. Stugorna är placerade en bit upp från vägen på naturtomter med barrträd och hållmarker. Förhistoriska gravar finns på höjder med utsikt över vattnet.

Planområdets östra del

Östra Sandviken präglas av skogsbeklädda höjder där både bebyggelse och vägar är anpassad efter terrängen. Bebyggelsen består av fritidshusbebyggelse i form av sportstugor samt yngre fritidshusbebyggelse. Förhistoriska gravar finns på höjder med utsikt över vattnet.

Planområdets mellersta del

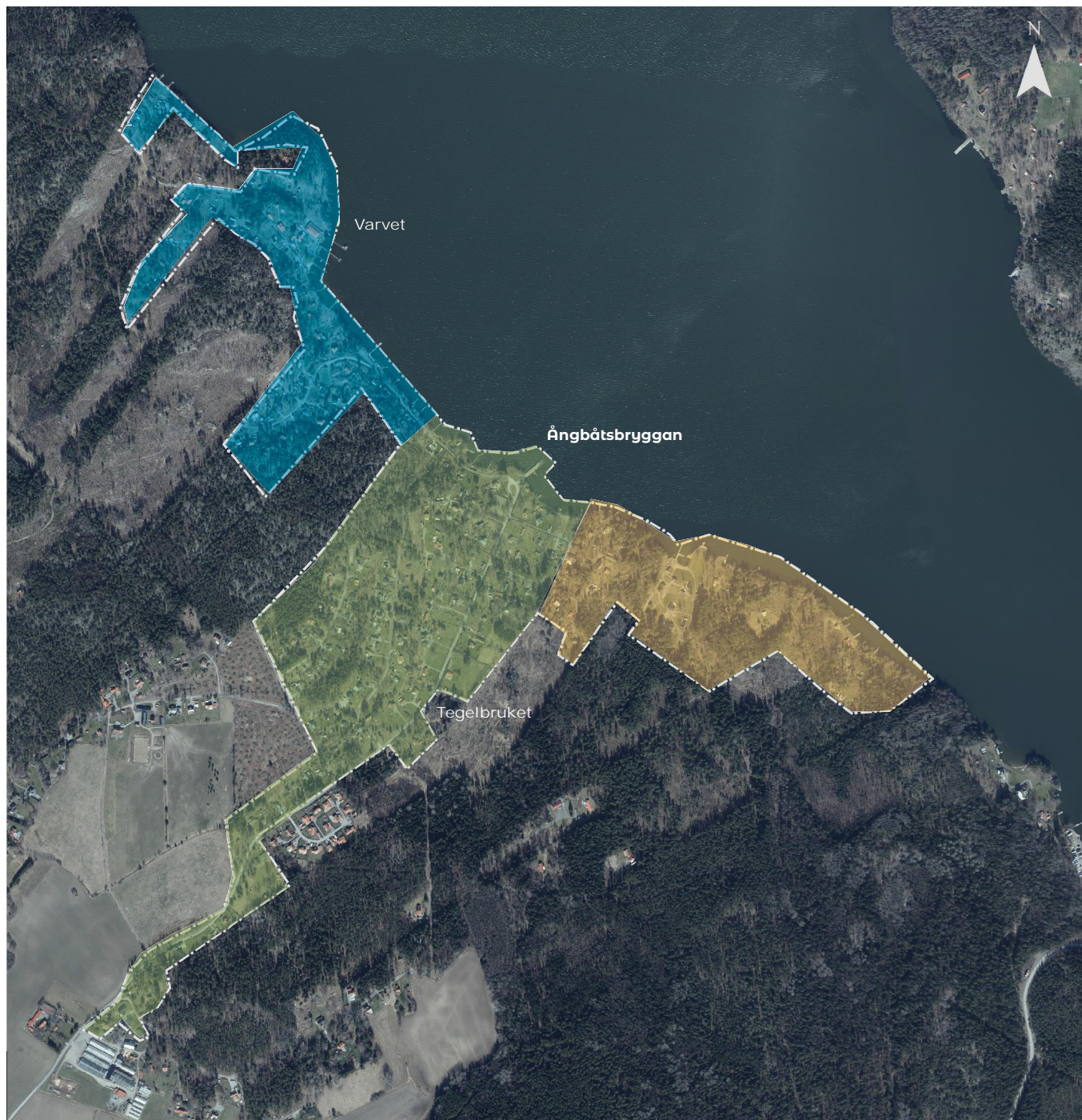
Vid sekelskiftet 1900 började mellersta Sandviken bebyggas. Fastigheterna är stora och husen indragna på tomten från vägen, fritt placerade och utnyttjar den sluttande terrängen. Husen längs strandkanten i den nordöstra delen bär ett gemensamt uttryck med panelade fasader, inslag av snickarglädje, glasade verandor och sadeltak. Fritidsbebyggelsen längs Sandviksvägen i

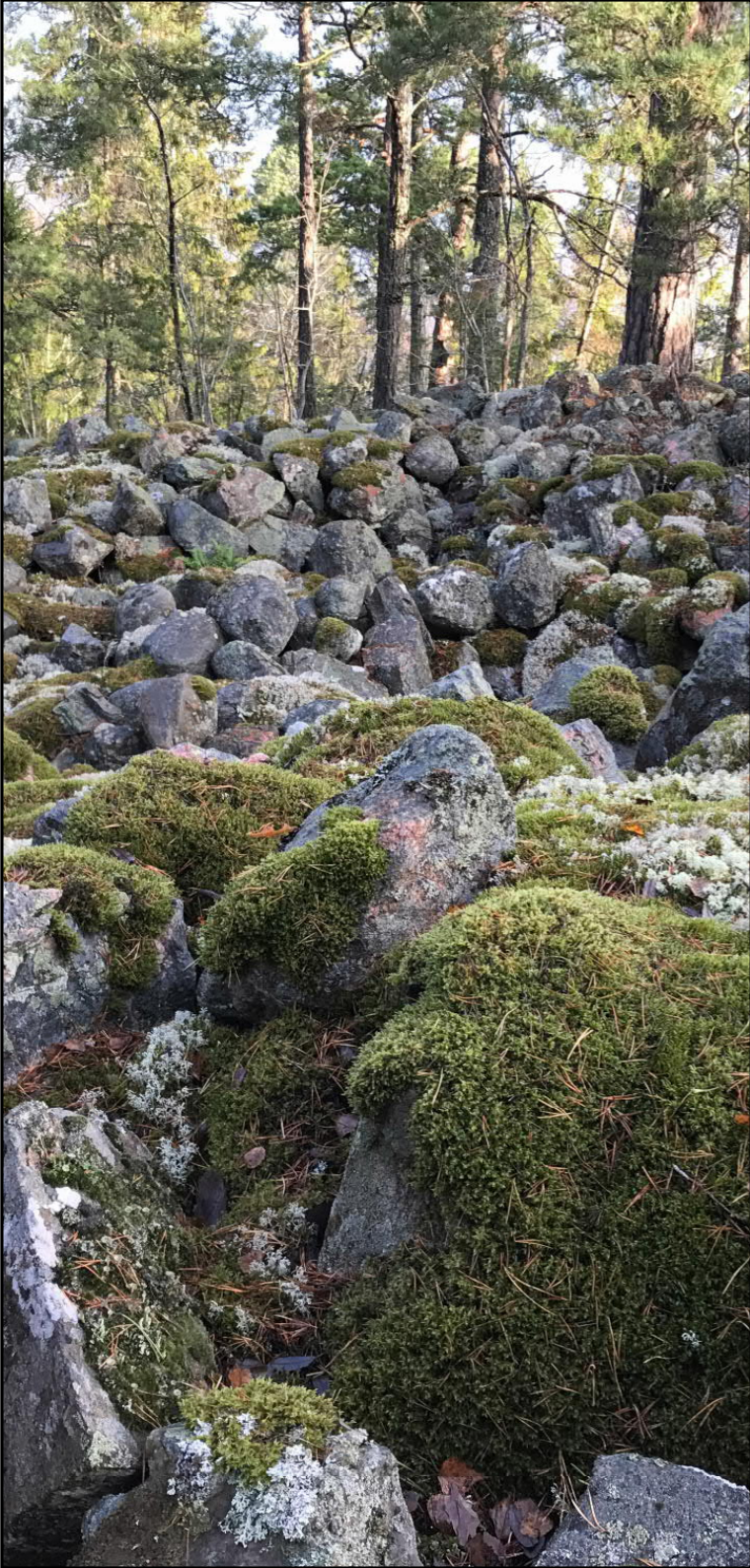

områdets södra del är uppförda senare, mellan 1930-1960-tal. Längs vägen finns även rester av det tegelbruk som var i bruk från 1935 - 1961. Enstaka gravröse och möjligstensättning (grav) finns på höjder inom skogsmarken.

Teckenförklaring

- Västra Sandviken
- Östra Sandviken
- Mellersta Sandviken

SANDVIKENS FÖRHISTORISKA BERÄTTELSE

Ett föränderligt landskap

Landskapet kring Sandviken har formats av natur och människor under tusentals år. När inlandsisen försvann för ca 10000 års sedan påbörjades den landhöjningsprocess som under årtusendena ständigt omvandlat landskapet och skapat nya förutsättningar för de människor som rört sig i området. De förhistoriska människorna har i sin tur påverkat landskapsbilden genom t ex svedjor, uppodlingar och betesmarker, vilket i allra högsta grad bidragit till det landskap vi möter idag.

Stenåldern

När inlandsisen försvann från Södermanland stod större delen av landskapet under vatten, inklusive utredningsområdet vid Sandviken. På grund av landhöjningsprocessen torrlades med tiden allt mer land och mälarmrådet kom att utvecklas till dagens insjölandskap. De högsta delarna av utredningsområdet steg ur havet för mellan 6000 och 7000 år sedan, under slutet av den äldre stenåldern. Då utgjordes landskapet av små öar i en vidsträckt skärgård. Även om området sannolikt var ganska ogästvänligt är det alltså möjligt att människor besökt området redan vid denna tid, t ex för jakt. Under loppet av den yngre stenåldern (ca 4000-1800 f Kr) gick landhöjningen fort och vid övergången till bronsålder (ca 1800 f Kr) hade stora delar av utredningsområdet stigit upp ur havet och blivit en del av en större halvö.

I Ytterenhörna socken finns enstaka föremålsfynd från yngre stenålder som visar att människor varit etablerade i området vid denna tid. Närmaste kända fynd i förhållande till Sandviken är en tjocknackig stenyxa vid Ekeby (SHM inv. nr 13783). Inom själva planområdet finns inga konstaterade lämningar från perioden och det är därför oklart om och i

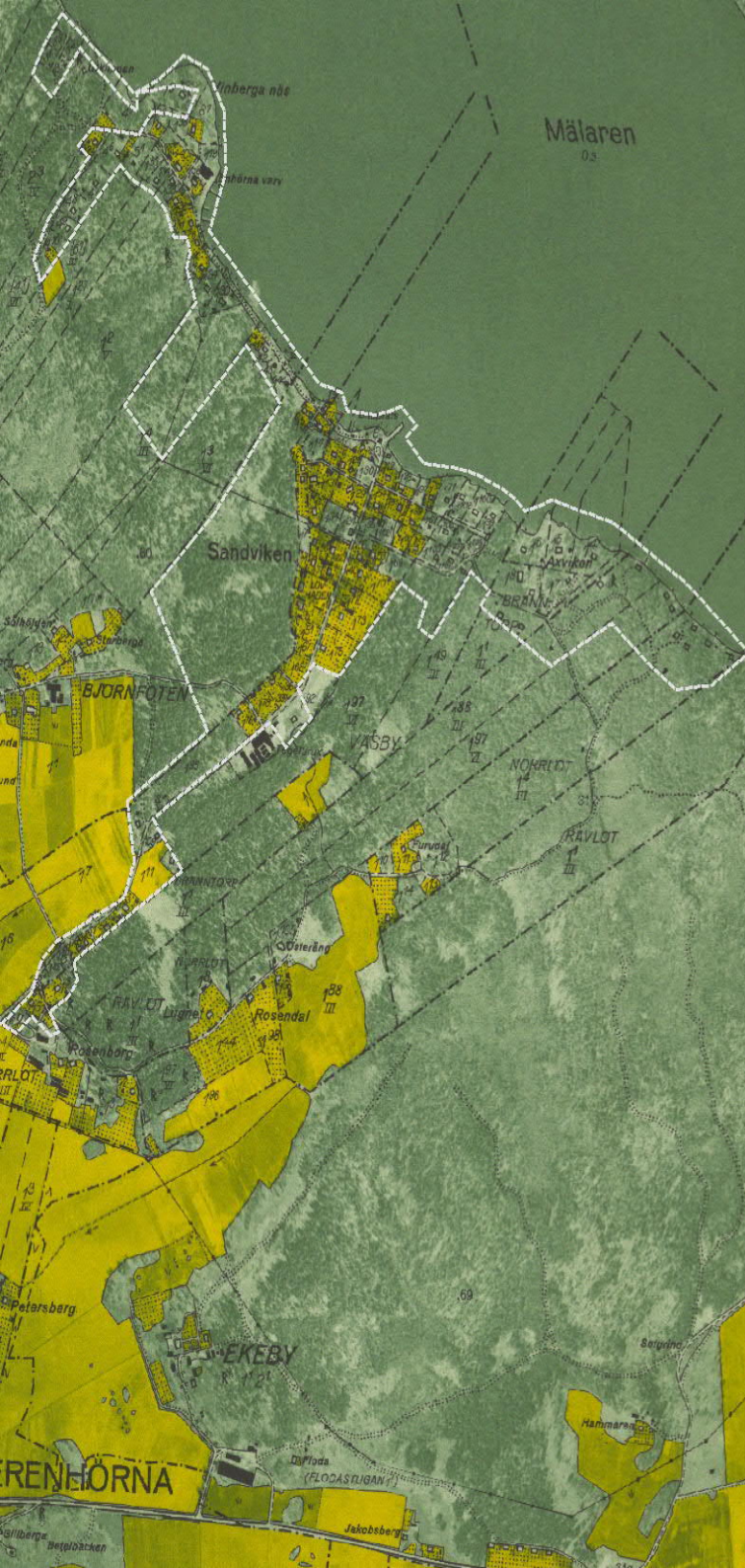
vilken utsträckning området utnyttjades under stenålder. I anslutning till området finns ett par ytor som pekats ut som potentiella boplatslägen (stenålder) vid genomförda arkeologiska utredningar.

Bronsåldern

Under bronsåldern (ca 1800-500 f Kr) verkar det ha skett en större etablering i landskapet kring Sandviken. De lättodlade jordarna i dalgångarna, god tillgång till ängs- och betesmarker samt de ypperliga kommunikationsmöjligheterna genom vattenlederna bidrog till detta. Det låglänta området runt norra delen av Sandviksvägen utgjordes vid denna tid av en Mälarkvick. I Ytterenhörna socken finns många fornlämningar från denna period. Det rör sig främst om boplatslämningar som skärvstenshögar (avskrädeshögar), hållristningar och ensamliggande rösen och stensättningar (gravar). Inom planområdet finns inga skärvstenshögar eller hållristningar, men enstaka gravar som bör vara från denna tidsperiod. Det rör sig till exempel om ett röse (L2014:6330) i områdets östra del, beläget inom fastighet Väsby 1:121. På fotot till vänster syns röset L2014:5386, som ligger på gränsen till planområdet. Gravarna från bronsåldern är ofta belägna på höjder i exponerade lägen. Inom planområdet finns flera exempel på det. Det är emellertid oklart var människorna som begravts här har bott, då någon boplat inte hittats. Gravarna placerades inte nödvändigtvis nära boplatserna utan kan ha fungerat som en sorts utmarksmarkeringar, med syfte att synas från vattnet.

Järnåldern

Järnåldern (ca 500 f Kr - 1050 e Kr) är oftast den period som framträder tydligast i det arkeologiska materialet. Lämningarna från denna period representeras av t ex fornborgar, stora gravfält, runstenar och

SANDVIKENS KULTURHISTORISKA UTVECKLING

Bärande berättelser

Områdets kulturhistoriska utveckling kan avläsas i de fysiska uttryck som finns i landskapsbilden i Sandviken. Den fysiska miljön ger oss möjlighet att avläsa platsens historia och bidrar också till förståelsen av utvecklingen i samhället i stort. Sandviken är en relativt heterogen miljö, där flera årsringar samsas sida vid sida och utgör ett koncentrat av en typisk svensk historia, hur marken tillhörande större gårdar omvandlas till sommarnöjen och fritidshusbebyggelse. Närheten till Mälaren har varit avgörande för anläggningen av ångbåtsbryggan vilken var en förutsättning för sommargästernas ankomst som uppförde fritidshusbebyggelsen samt leverans av tegel från tegelverken och varvet.

Ångbåtsbrygga, tegelbruk och varv

Sandviken ligger i Ytterterenhörna socken som starkt präglas av sprickdalslandskapet med odlingsmarker i dalgångarna. Landskapet var agrart präglat och Sandviken relativt obebyggt fram till slutet av 1800-talet. Dagens planområde tillhörde till stora delar Stora Väsby och Vinberga bys ägor, med avgärdade hemmanen Ravlöt, Norrlöt, Brännåsa och Björnfoten.

Under 1890-talet anlades ångbåtsbryggan i Sandvikens södra del. En brygga har funnits länge på samma plats och på storskiftes kartan från 1795 fanns en enkel brygga som kallas för lastageplats. I samband med anläggningen av ett tegelbruk vid Sandviken under 1850-talet växte ett behov fram av en bättre brygga för att lasta takteglet vidare mot Stockholm. Från Sandviken utlastades även bl.a. mjölk från gårdarna i trakten samt varor från områdets handelsträdgårdar.

Runt sekelskiftet 1900 anlades även ett varv i Sandviken. Själva båtbyggariverkstanen färdigställdes 1905. Varvsbyggnaden hade bostäder ovanpå och ett stort båtskjul för vinterförvaring av båtar och en slip med räls för uppdragning och sjösättning av båtar.

Sandvikens första tegelbruk lades ner och revs under åren 1904-1905. Trettio år efter att första tegelverket revs anlades ett nytt Sandvikens Tegelbruk. Det nya tegelverket låg vid Sandviksvägen i planområdets sydöstra del. Tegelverket var i bruk tills 1961 men är idag i ruiner. Här syns idag ett flertal lämningar, som en hög skorsten, murar och fundament till ugnarna, ett maskinhus samt ett plåtskjul, utöver lertakter och högar av tegel. Leran i Sandviken var av högsta kvalitet och lergropen, vart från leran togs, kvarstår som en vattenfylld grop.

Sommarnöjen

Sandviken fick tidigt rykte om sig att vara ett vackert och attraktivt område för sommarboende. Urbaniseringen och industrialiseringen hade gjort att merparten av befolkningen under några få årtionden flyttat från landet in till städerna som var mörka och trångboddade. Högreståndsfamiljer och människor med god ekonomi hade sedan slutet av 1800-talet sökt sig ut till skärgården och byggt sig sommarnöjen.

I Sandviken växte sommarnöjesbebyggelse i form av stora villor i trä med varierande arkitektur fram, med bland annat stora glasverandor och snickarglädje. Med ångbåtarnas trafikerande av Mälaren kunde sommargästerna lätt ta sig till Sandviken. I Sandviken finns exempel på den högre samhällsklassens sommarnöjesbebyggelse i villorna som ligger främst i planområdets

mellersta del längs Sandviksvägen samt i anslutning till Mälaren. Sommargästerna till Sandviken besökte även vilohemmet Kämparo vid Sandviksvägen som togs i bruk av Frälsningsarmén under sommaren 1912.

Fritidshusen och sportstugorna

Under sekelskiftet 1900 växte ett intresse för den svenska naturen fram. Under 1900-talets första decennier började allt fler i befolkningen få möjlighet till semester och ekonomi att bygga sig en liten stuga. Byggandet av sportstugor passade även in i folkhemstanken om en sund och aktiv fritid.

Under 1930-talet tog byggandet av sportstugor fart runt om i landet kring de större städerna till följd av att lönerna ökade för låginkomsttagare, förbättrade kommunikationer och intresset för friluftsliv. Genom att semester lagstadgades år 1938 gavs alla arbetare rätt till två veckors semester vilket bidrog till att de fick möjlighet att ta sig ut i naturen.

Närheten till Stockholm och ångbåtsbryggans tillkomst har fört med sig att Sandviken exploaterats för fritidsbebyggelse. Under 1984 upprättades en byggnadsplan för området vars syfte var att befästa områdets fritidshusbebyggelse.

Karta över dagens Sandviken.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Bärande berättelse

Planområdet har genomgått stora förändringar under 1900-talet från att ha varit jordbruksmarker tillhörande Stora Väsby och Vinberga by, till en blandning av småskalig sommarbebyggelse, industrier och ångbåtsbrygga kopplade till Mälaren. Genom hela området finns slingrande vägar som följer landskapet.

Den historia som avspeglas inom planområdet kan grovt delas in i tre tidsskikt där olika faser i landskapets och bebyggelsens utveckling tydliggörs:

- Sommarnöjerna till de högre samhällsklasserna.
- Fritidshusbebyggelsen som tillkom i och med införandet av lagstadgad semester och intresset för friluftsliv.
- Varvet och tegelbruksruinerna som berättar om näringsverksamheten i Mälarens närhet.

Inom planområdet är det möjligt att avläsa Sandvikens historia från att ha varit en del av ett större bylandskap till sportstugeområde som nu omvandlas till permanentbostäder.

Det område som berörs av planförslaget är utpekat i kulturhistoriska kunskapsunderlag för samhällsplaneringen och ligger i anslutning till ett tidigare riksintresse för kulturmiljövården. Här finns höga kulturhistoriska värden, både med koppling till de stora byarna, Stora Väsby och Vinberga by, samt ur ett lokalt perspektiv. Den kvarvarande bebyggelsen med de äldre sommarnöjena liksom fritidshusbebyggelsen från 1930-1960-talen, samt varvet och tegelindustrierna som växer fram under 1900-talet i Mälarens närhet, är tydliga representanter för sin tid som särskilt väl

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform för värdering och urval**. Värderingen görs i tre steg.

1. I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller process-kontext eller en blandning av dessa båda.
2. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är.
3. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

visar på områdets utveckling och förändring.

Ångbåtsbrygga och sommarnöjen

Fram till 1800-talets senare hälft bestod Sandviken av skog, strand och jordbruksmark som hörde till Stora Väsby. I samband med det första tegelbrukets tillkomst växte behovet av en ångbåtsbrygga fram. Bryggan finns fortfarande kvar och ligger i mitten av området.

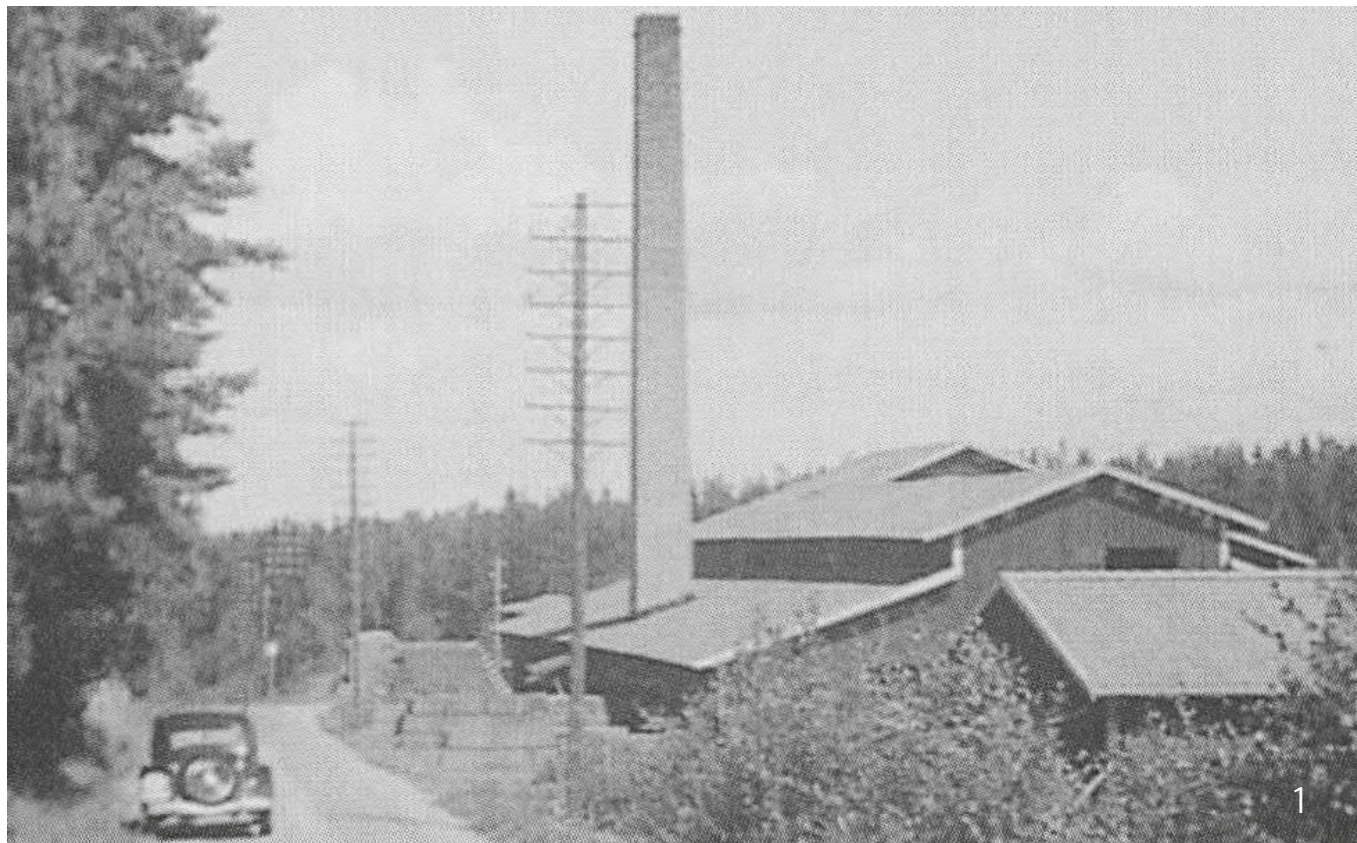
Under sekelskiftet 1900 togs tegelbruket ur drift, revs och ångbåtarna fylldes av sommargäster istället för taktegel. Stora villor i trä, med stora glasfönster och snickarglädje berättar om högreståndsfamiljer och människor med god ekonomi som sökte sig från stadens trängsel och dåliga luft till landet för sommarvistelse och rekreation.

Fritidshusbebyggelsen och sportstugor

I planområdets östra och västra delar domineras landskapet av de skogsbeklädda höjder och småskaliga vägar, bebyggelsen är placerad på höjder eller i skogsbryn. Öster och väster om Sandviksvägen slingrar sig vägar förbi berg i dagen och hållmarker, skogsbeklädda höjder och bebyggelse som är anpassad till landskapet. Sportstugorna ligger utspridda över hela planområdet. De karaktäriseras av sina små, enkla volymer, en variation i utformning och färgsättning, men där träfasader är tongivande. Typiskt är också att stugorna placerats med stor omsorg för den omkringliggande naturen. Ofta är stugorna byggda på plintar. Viktigt har också varit att bevara den lummiga skogsvegetationen.

Tegelbruk och varv

Sandvikens Tegelbruk anlades trettio år efter att områdets första tegelbruk vid ångbåtsbryggan togs ur drift. Tegelbruket låg vid Sandviksvägen och var i bruk under åren 1935-1961. Skorstenen och ruiner efter tegelbruket syns från Sandviksvägen. Varvet och tegelbruket berättar om näringsverksamheten som var knuten till Mälaren.

1. Sandvikens Tegelbruk ca 1950, bild tagen från Sandviksvägen mot söder, Enhörnas hembygdsförening.

2. Kämparo, Frälsningsarméns vilohem ca 1920-tal. Femtio års fälttåg frälsningsarmen i Sverige 1882 - 1932 Evald Malmström

3. Generalstabskartan där planområdet finns markerat. På kartan nämns även det tidiga tegelbruket vid ångbåtsbryggan, Lantmäteriets historiska kartor, 1919

BÄRANDE EGENSKAPER, KARAKTÄRSDRAG OCH UTTRYCK INOM PLANOMRÅDET

Sommarnöjen

Sommarnöjen uppfördes årtiondena kring sekelskiftet 1900. Ångbåtsbryggans tillkomst gjorde det möjligt att ta sig ut till skärgården. Sommarnöjena ligger på relativt stora fastigheter där byggnaderna är stora, påkostade villor som visar på den högre samhällsklassens sommarnöjesbebyggelse och arkitekturens svängningar från tiden.

- Organiskt planerat område som följer den befintliga terrängen
- Stora fastigheter där villan är placerad en bit ifrån vägen.
- Vegetation/grönska, sparade naturelement som berghällar samt kopplingen till vattnet utgör en viktig del av helheten.
- Varierad villaarkitektur från sekelskiftet 1900 i nationalromantik och jugendstil.
- Träpanel, spröjsade fönster, torn, brutna tak, sadeltak och andra tongivande arkitektoniska detaljer.
- Spår av tidigare anläggningar i form av badanläggningar, båtbygga etc.

Bilderna exemplifierar värdebärande detaljer för sommaridyllerna.

1. Det brutna taket på huvudbyggnaden på fastigheten Vinberga 1:30

2. Snickarglädje på fastigheten Väsby 1:12, Charlottenro

3 Fönstrena på Kämparo, Frälsningsarméns vilhohem på fastigheten Väsby 1:29

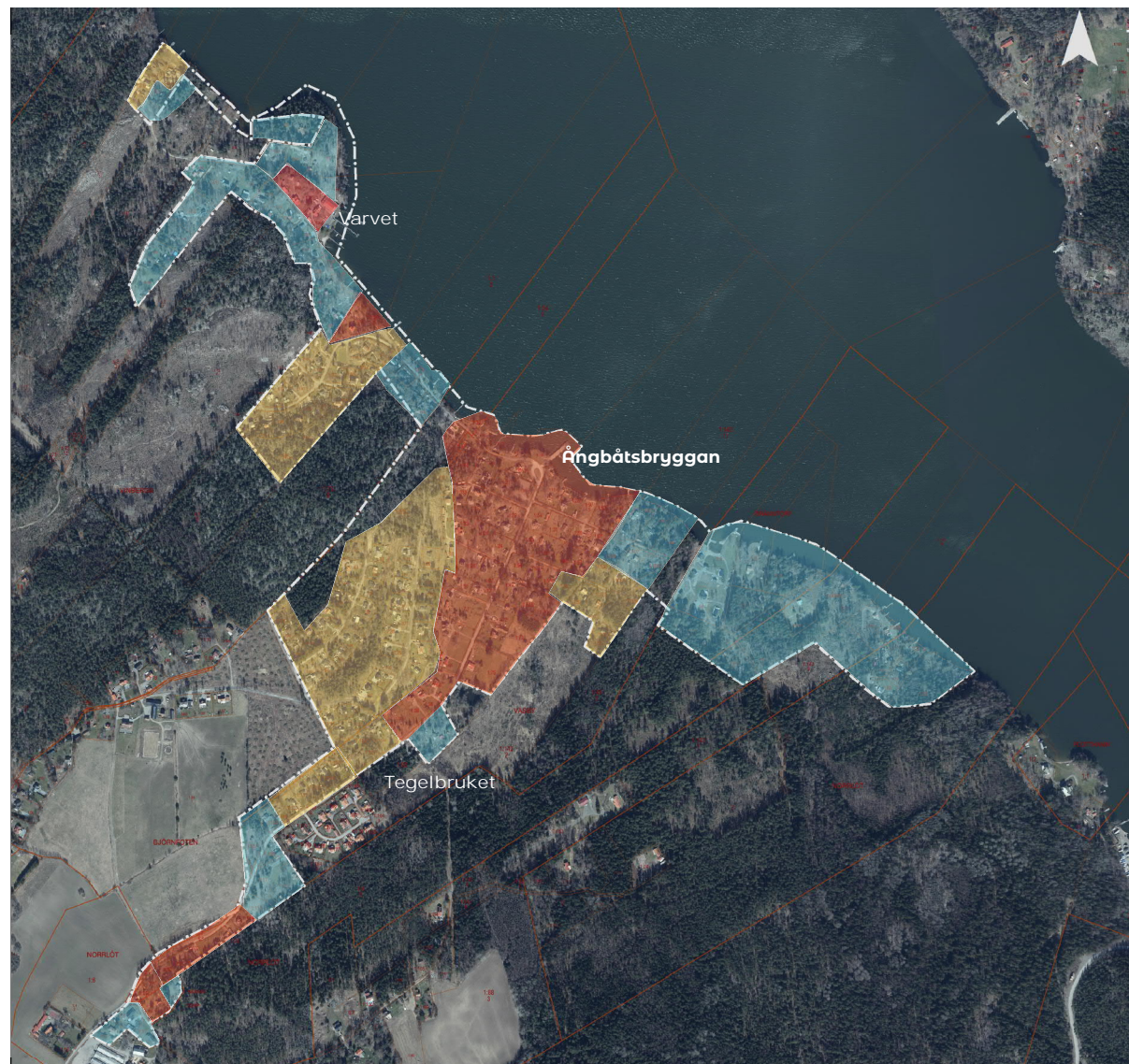
4. Fastigheten Väsby 1.71

Inom det utredda området finns en variation i bebyggelsen med inslag från olika tider och med de småskaliga vägarna samt stora tomter där bebyggelsen är indragen från vägen som en sammanhållande karaktär inom planområdet.

Följande värdebärande karaktärer har identifierats och behöver beaktas vid en utveckling inom planområdet:

- Sommarnöjen 1900-1920
- Fritidsbebyggelse 1930-1970
- Tegelbruket, varvet och ångbåtsbryggan 1890-1960

I kartan har även tegelbruket, fastigheten Väsby 1:92, utanför planområdet inkluderats. Detta då tegelbruket är en bärande berättelse i områdets utveckling samt ett uttryck som präglar landskapsbilden i området.

Teckenförklaring

	Sommarnöjen ca 1900 - 1920		Yngre fritidsbebyggelse ca 1960 - 1970
	Fritidsbebyggelse ca 1930 - 1950		

Sportstugor

Sportstugorna finns insprängda i hela planområdet. De karaktäriseras av små, enkla volymer, en variation i utformning och färgsättning där träfasaderna är tongivande. Stugorna är placerade med stor omsorg till terrängen och landskapet.

- Bebyggelsens anpassning till terrängen där höjdskillnader tas upp av socklar och plintar.
- Smala slingrande grusvägar som följer den naturliga terrängen.
- Vegetation/grönska, sparade naturelement som berghällar utgör en viktig del av helheten.
- Terränganpassad bebyggelse med få ingrepp i den befintliga terrängen.
- Småskaliga byggnadsvolymer.
- Komplementbyggnader för olika ändamål; gäststuga, vebod, utedass och jordkällare.
- Flacka sadeltak med enkla material, oftast plåt och papp.
- Fasader i liggande träpanel.
- Verandor.
- Varierande fasadkulörer ofta i dova eller jordiga kulörer.
- Inga hårdgjorda ytor på tomterna.
- Avsaknad av garagebyggnader.
- Gemensamhetsanläggningar som allmänningar med lekplatser mellan fritidshusen.

Bilderna exemplifierar värdebärande detaljer för sportstugemiljöerna.

1. Sportstuga byggd på plintar för att göra så lite åverkan på naturen som möjligt.
2. Sportstuga med tidstypisk liggande och inbyggd veranda.
- 3 Sportstuga inbäddad i grönskan.
- 4.Sportstuga med liggande panel som målats i en brun kulör.

Tegelbruket

Sandvikens Tegelbruk var i bruk 1935-1961. Brukets ruiner och skorsten berättar om de småindustrier och näringar som varit verksamma inom området och kommunen.

- Skorstenen vid Sandviksvägen.
- Byggnader som har tillhört tegelbruket.
- Fundament, ruiner, murar kopplat till tegelbruket.

Varvet och ångbåtsbryggan

Utredningsområdet som helhet bär på tydliga värdebärande karaktärsdrag som berättar om verksamheter och näringar kopplade till Mälaren. Varvet och ångbåtsbryggan är tydliga exempel på dessa.

Karaktärsdrag i området:

1. Ruiner efter Sandvikens tegelbruk vid Sandviksvägen
2. Skorstenen tillhörande Sandvikens Tegelbruk, Sandviksvägen till höger
3. Ångbåtsbryggan
4. Varvet

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Karta över områdets särskilt värdefulla byggnader

Karta över områdets särskilt värdefulla byggnader.

Teckenförklaring

- Särskilt värdefull byggnad
- Fastighetsgräns

Karta över områdets särskilt värdefulla byggnader i områdets norra del.

Karta över områdets särskilt värdefulla byggnader i områdets södra del.

Teckenförklaring

- Särskilt värdefull byggnad
- Fastighetsgräns

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Sommarnöjen

Vid sekelskiftet 1900 började Sandviken bebyggas med sommarnöjen. Fastigheterna är stora och husen indragna på tomten från vägen, fritt placerade och utnyttjar den sluttande terrängen. Byggnaderna är anpassade i sin placering till terrängen. Husen bär ett gemensamt uttryck med panelade fasader, inslag av snickarglädje, glasade verandor, sadeltak.

Följande fastigheter har en välbevarad karaktär och är uppförda innan 1920-talets bebyggelseexpansion och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Dessa fastigheter bör få varsamhets- eller skyddsbestämmelser i plan som utgår från de värdebärande karaktärsdragen. Fastigheterna har valts ut då de på ett pedagogiskt sätt berättar om Sandvikens äldre historia som semesterort.

Vinberga 1:30, byggnad nr. 1

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av träpanel i stående samt liggande riktningar utan locklist. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby S:6, byggnad nr. 2

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av liggande träpanel utan locklist.
- Byggnadens dörrar ska till form, material och indelning vara lika de ursprungliga.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:12, byggnad nr. 3

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel
- Fasaden ska vara av träpanel i stående samt lig-gande riktningar utan locklist. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:24, byggnad nr. 4

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av svart plåt.
- Fasaden ska vara av träpanel i stående samt lig-gande riktningar utan locklist. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:26, byggnad nr. 5

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av svart plåt.
- Fasaden ska vara av träpanel i stående samt lig-gande riktningar utan locklist. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Sommarnöjen

Väsby 3:1, byggnad nr. 6

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:29, Kämparo, byggnad nr. 7

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av svart plåt.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Fasaden ska vara av fasspontad träpanel i stående samt liggande riktningar, likt befintlig. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:38, byggnad nr. 8

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av fasspontad träpanel i stående samt liggande riktningar. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

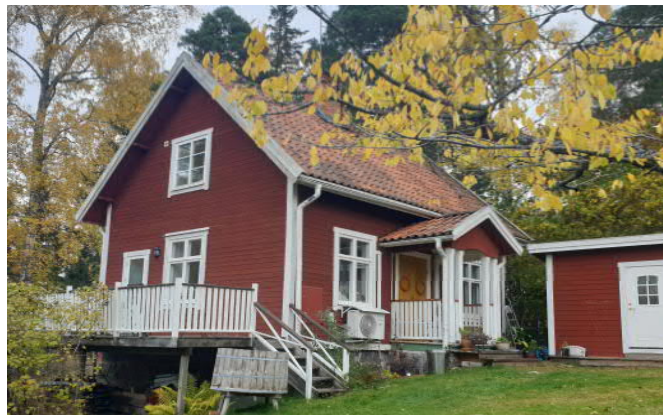
Väsby 1:40, byggnad nr. 9

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av fasspontad träpanel i stående samt liggande riktningar. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:52, byggnad nr. 10

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av liggande fasspontad träpanel.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Byggnaden får inte rivas.
- Fastigheten bör ej avstyckas.

Väsby 1:54, byggnad nr. 11

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av fasspontad träpanel i stående samt liggande riktningar. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.
- Fastigheten bör ej avstyckas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Sommarnöjen

Väsby 1:62, byggnad nr. 12

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av liggande fasspontad träpanel.
- Byggnadens fönster och dörrar ska till form, material och indelning vara lika de befintliga.
- Byggnaden får inte rivras.

Väsby 1:63, byggnad nr. 13

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av stående träpanel och liggande fasspont, likt befintlig. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnaden får inte rivras.

Väsby 1:71, byggnad nr. 14

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av stående och liggande fasspontad träpanel, likt befintlig. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens sockel ska vara av sten.
- Byggnaden får inte rivras.

Väsby 1:73, byggnad nr. 15

Björnfoten 1:10, byggnad nr. 16

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av liggande fasspontad träpanel, likt befintlig. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Fasaden ska vara av liggande träpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Fritidshusen - Sportstugor

Sportstugorna finns utspridda över hela planområdet. De karaktäriseras av sina små, enkla volymer, en variation i utformning och färgsättning men där träfasaderna är tongivande. Typiskt är också den hänsynsfulla placeringen av sportstugorna där de passats in i vegetationen. Ofta byggda på plintar för att undvika markingrepp. Mellan tomterna är det luftigt och den lummiga skogsvegetationen är bevarad.

Följande fastigheter har en välbevarad karaktär och visar särskilt väl tidens byggnadsideal och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Fastigheterna bör få varsamhetsbestämmelser i plan som utgår från de värdebärande karaktärsdragen då dessa fastigheter på ett extra pedagogiskt sätt berättar om Sandvikens period som sportstugor. Fastigheterna är välbevarade och har en omsorgsfull arkitektonisk gestaltning. Ny bebyggelse bör anpassas så att sportstugorna kan upplevas från vägen.

Brännatorp 1:1, byggnad nr. 17

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Fasaden ska vara av liggande, överlappande träpanel.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:77, byggnad nr. 18

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Fasaden ska vara av liggande, överlappande träpanel.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:143, byggnad nr. 19

Väsby 1:80, byggnad nr. 20

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av korrugerad plåt.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av liggande fasspontad träpanel, likt befintlig.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Tegelbruket, varvet, ångbåtsbryggan

Ångbåtsbryggan anlades i samband med Sandvikens första tegelbruk som revs redan 1905. Under början av 1900-talet anlades varvet som fortfarande har kvar sitt båtskjul och tillhörande byggnader. Skorsten och ruiner efter Sandvikens Tegelbruk som var i bruk under åren 1935-1961 ligger vid Sandviksvägen. Samtliga byggnader och anläggningar berättar om näringsverksamhet kopplat till Mälaren, småindustrierna och sommargästerna som har präglat Sandviken.

Följande fastigheter har en välbevarad karaktär och visar särskilt väl tidens byggnadsideal och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Fastigheterna bör få varsamhetsbestämmelser i plan som utgår från de värdebärande karaktärsdragen.

Vinberga 1:36, byggnad nr. 21

Varvet.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Fasaden ska vara av stående träpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

Vinberga 1:40, byggnad nr. 22

Kontor till varvet.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött lertegel.
- Fasaden ska vara av gul spritputs. Tillbyggnadens fasad ska vara av liggande fasspontad träpanel.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:92, byggnad nr. 23-24

Tegelbruket

Vägledande råd:

- Byggnaderna och skorstenen ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Skorstenen samt byggnader tillhörande tegelbruket får inte rivas.

Tegelbruket

SÄRSKILT VÄRDEFULLA PLATSER OCH STRUKTURER

Vägsträckningar, badplatser, grönområden och fornlämningar

Landskapet inom planområdet är kuperat och karaktäriseras av ett sprickdalslandskap som är typiskt för Södertörn. Landskapet präglas också av det agrara bruk som funnits i århundraden i området under de stora byarna, Stora Väsby och Vinberga gård. Därtill finns synliga fornlämningar som vittnar om områdets tidsdjup. Följande värdebärande uttryck för områdets berättelse bör värnas i den fortsatta planprocessen.

Bryggor och badplatser

Närheten och koppling till vattnet är en viktig del av områdets värden.

Vägledande råd:

- Bryggorna och de allmänna badplatserna bör bevaras.

Det äldre vägnätet

Björkfjärdsvägen är en av områdets småskaliga vägar.

Inom planområdet finns äldre vägsträckningar. Småskaliga vägar som följer landskapets terräng. Sandviksvägens södra del samt Björkfjärdsvägen är exempel på äldre vägsträckningar som bör värnas.

Vägledande råd:

- Vägens sträckning och utformning.
- Undvik att vägen breddas eller asfalteras.

Grönområden

Fastigheten Vinberga 1:45 har bestämmelsen grönområde i gällande detaljplan.

Vägledande råd:

- Tillgängligt grönområde som nyttjas som gemensamhetsanläggning.

Grönområden

Fastigheten Väsby 1:97 har bestämmelsen grönområde i gällande detaljplan.

Vägledande råd:

- Tillgänglig badplats.

Stigar och stråk

Stigar och stråk mellan bostadstomterna är viktiga inslag i utredningsområdet.

Vägledande råd:

- Småskaliga gångstråk och stigar

Fornlämningar

Röse vid Utklippan, lämningsnummer L2014:6084

Fornlämningar har skydd enligt KML. Flera av lämningarna samspelar tydligt med landskapet och i dessa fall utgör fornlämningarna pedagogiska uttryck för en större struktur eller berättelse som det är extra viktigt att värna.

Vägledande råd:

- Gravar på höjder invid vattnet bör bevara sina fria siktlinjer ut mot vattnet.
- Den naturliga terrängen (skog, höjdsträckning etc) runt omkring gravarna bevaras. Undvik att planera byggnation och förändra topografin nära fornlämning.

VIKTIGA VYPUNKTER

Särskilt viktiga vypunkter inom utredningsområdet där områdets särskilt utpekade uttryck och karaktärsdrag är som tydligast.

Vyanalys

Vyanalysen har genomförts genom att analysera ett flertal siktvyer från olika platser i anslutning till utredningsområdet. De redovisade vyerna är de som bedömts vara relevanta för utredningen.

1. Utklippan

Utsikten från Utklippan mot Mälaren, i förgrunden syns gravröse.

2. Varvet

Vyn från Varvet mot Mälaren och öster. Varvet har en central roll i områdets berättelse och koppling till båttrafiken och näringsverksamhet kopplat till Mälaren.

4. Ångbåtsbryggan

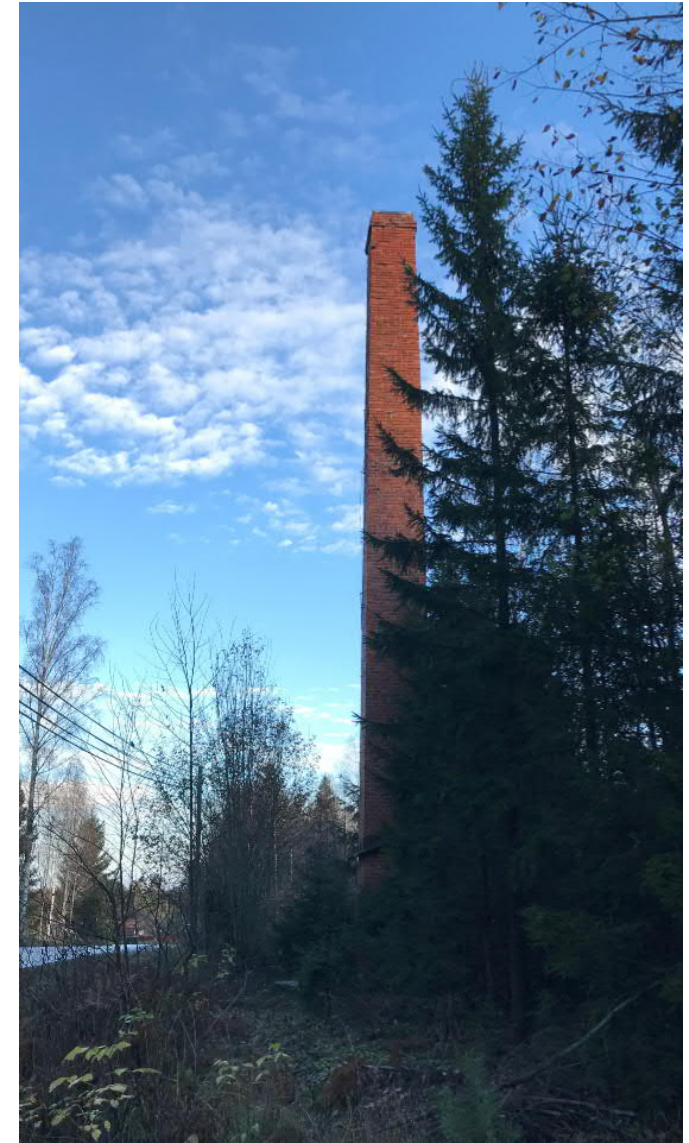
Ångbåtsbryggan var porten till Sandviken redan vid sekelskiftet 1900, först för att lasta tegel till Stockholm och senare för att färda sommargästerna till sina sommarnöjen.

3. Björkfjärdsvägen

Björkfjärdsvägen är småskalig och går i skiljelinje mellan vattnet och skogbeklädda höjder där bebyggelsen är anpassad efter terrängen.

5. Tegelbruket från Sandviksvägen

Skorstenen från det nedlagda Sandvikens Tegelbruk är ett viktigt landmärke vid Sandviksvägen

3

Lagstiftning och befintliga ställningstaganden

BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN

Översiktsplan för Södertälje kommun

I översiktsplanen för Södertälje kommun har Sandviken pekats ut som ett område med kulturhistoriskt värde, ingår i Enhörna. Sandviken är även utpekad som ett av kommunens utvecklingsområden där fokus bland annat ligger på utbyggnad av kommunalt VA samt planläggning för ökade byggrätter i samband med utbyggnad av vatten och avlopp.

I översiktsplanen anges främst övergripande kommunens förhållningssätt när det gäller kulturmiljön. I översiktsplanen slås fast att:

”Att hävda kulturhistoriska kvaliteter och ett områdes identitet som en resurs i samhällsplaneringen är en del i utvecklingen av en attraktiv kommun och ett långsiktigt hållbart samhälle. Kulturarvet är en ändlig resurs och genom att lyfta fram viktiga delar av det möjliggörs människors rätt till sitt gemensamma kulturarv. Det görs genom att identifiera vad som utgör själva kulturvärdet, vilka värden som är representativa för en plats och genom att pröva vilka förändringar dessa värden tål utan att landskapet eller stadsdelen förlorar sin karaktär.”

Riktlinjer för bostadsbyggande på landsbygden

Södertälje kommun har tagit fram riktlinjer för bostadsbyggande på landsbygden, upprättad 2019-10-23. Målsättningen är att riktlinjerna ska vara ett möjliggörande verktyg för ett hållbart bostadsbyggande på landsbygden.

Riktlinjerna kan vara vägledande för såväl detaljplaner (DP), områdesbestämmelser (OB), bygglov (BL) eller

förhandsbesked (FHB). I de fall det finns fördjupade översiktsplaner för områden som omfattas av riktlinjerna föreslås dessa läsas tillsammans för bästa bedömning.

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun ”är ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag för samhällsplaneringen som antogs av kommunstyrelsen i mars 2011. Inventeringen utgör en beskrivning av särskilt värdefulla kulturmiljöer och deras kvaliteter för hantering av kulturmiljövärdena som en resurs i enlighet med det nationella miljö kvalitetsmålet ”God bebyggd miljö”.

Inventeringen, som består av sju delrapporter, omfattar hela kommunen och berättar om den stora bredd av attraktiva, intressanta kulturmiljöer som finns inom kommunens gränser.

Till ”Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun” hör en handläggningsordning som är antagen av kommunens byggnadsnämnder samt av kommunstyrelsen. Genom den ges kommunens kulturmiljöexpertis möjlighet att yttra sig i utpekade kulturmiljöer av särskilt kulturmiljövärde vid planer och bygglov. Det är byggnadsnämnderna som avgör vilka krav som ska ställas i beslutet.

Fördjupad översiktsplan för Ytterenhörna, Enhörna kommun, Södertälje kommun

I den fördjupade översiktsplanen för Ytternehörna som togs fram 2009 framgår att strategin för området kring Sandviksvägen är att bevara karaktären kring Sandviksvägen, ingen delning/styckning bör tillåtas av tomter närmast vägen. Viktigt att bevara trädgårdarna och den luftiga karaktären längs med Sandviksvägen samt att nybyggnad inom befintlig bebyggelsemiljö bör minimeras.

Nordvästra Sandviken bedöms vara ett bevarande område i den fördjupade översiktsplanen. Området bör bevaras som område med fritidshuskaraktär och byggnaderna bör ej bli villalikhande.

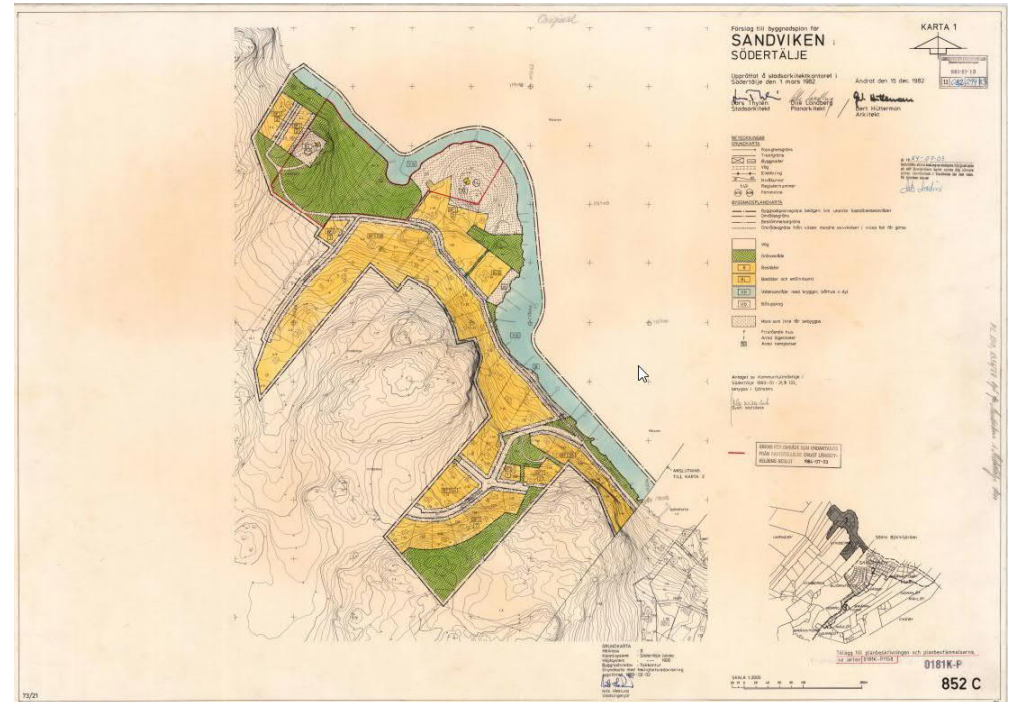
Nordöstra Sandviken bedöms även vara ett bevarande område i den fördjupade översiktsplanen. Strategin för området är att området bör bevaras med karaktären av fritidshusområde, med tanke på terrängförhållanden och de små husens karaktär. Förslag är att befintlig detaljplan ej ändras i detta område.

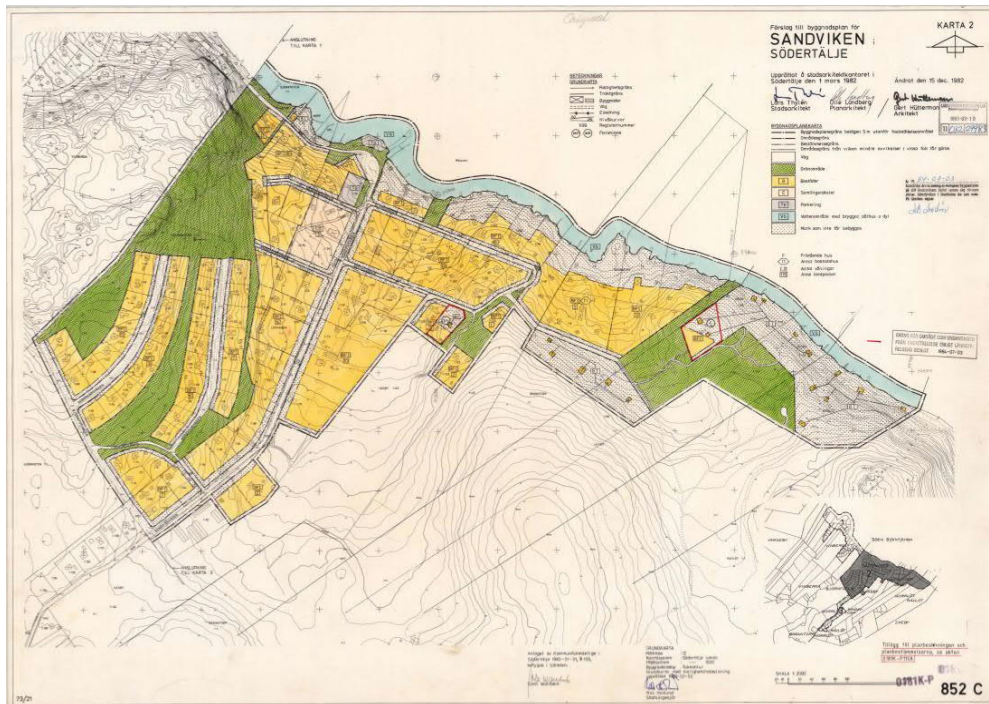
Utsikt mot söder och Mälaren. Till höger syns äldre byggnad på fastigheten Väsby S.6

Gällande detaljplan

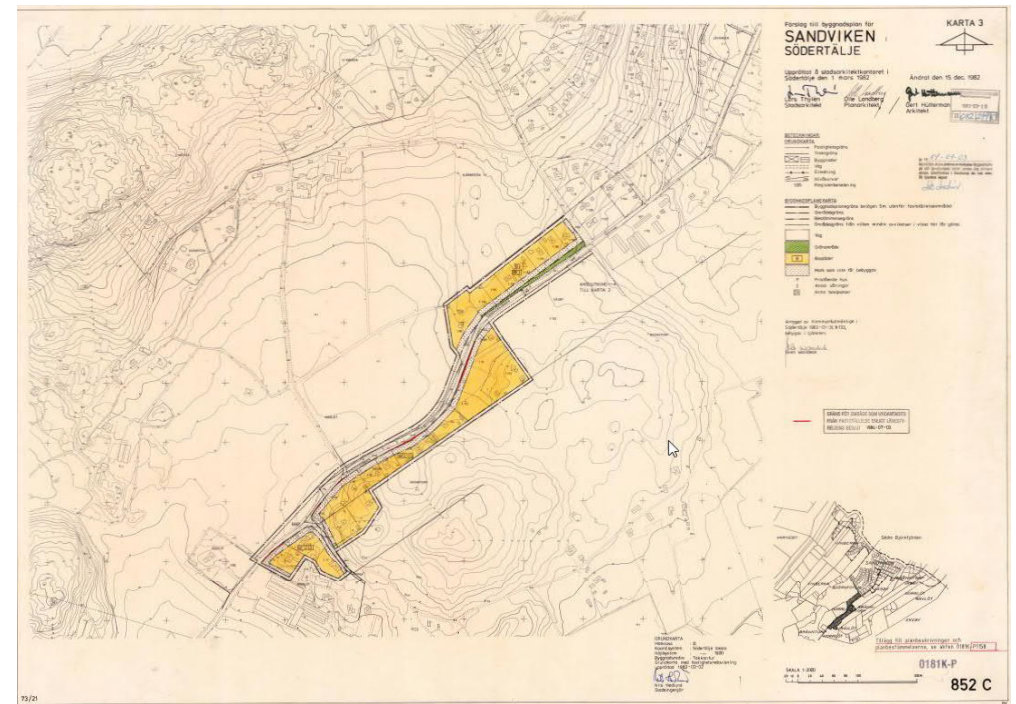
För det aktuella planområdet finns en gällande detaljplan. Gällande detaljplan är en byggnadsplan från 1984. Den anger byggrätt till 60 kvm för huvudbyggnad och 20 kvm för komplementbyggnad. Inom varje delområde är reglerat antal möjliga tomter vilken innebär att inga avstyckningar kan ske. Undantagsbestämmelse gällde för de byggnader som var större eller låg på prickad mark förutsatt att byggnadernas volym eller bostadsyta inte ökades. 1996 gjordes ett tillägg till befintlig detaljplan med begränsning av byggnadsarea för komplementbyggnader och att uthus inte får förses med vatten och avlopp. Planen är uppdelad på tre kartblad.

Utsnitt ur byggnadsplan, laga kraft 1984-07-03, kartblad 1

Utsnitt ur byggnadsplan, laga kraft 1984-07-03, kartblad 2

Utsnitt ur byggnadsplan, laga kraft 1984-07-03, kartblad 3

Plan- och bygglagens krav

I Plan- och bygglagen (PBL) hanteras *särskilt värdefull kulturmiljö* genom förvanskningförbudet, varsamhetskrav och prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Vid ändring i den byggda miljön ska alltid bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sådant sätt som är lämpligt med hänseende till en god helhetsverkan.

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekas ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av ändringar och vidare exploatering, för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskningförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare och hyresgäster. Förvanskningförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön och ska besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön.

Sandvikens koppling till Plan- och bygglagen

Utredningsområdet präglas av ett äldre kulturlandskap som bär på höga kulturhistoriska värden liksom enskilt värdefull bebyggelse. Särskilt stor hänsyn bör därför tas till landskapsbilden enligt PBL 2 kap. 6 § vid eventuell ny bebyggelse för att säkerställa att en god helhetsverkan uppnås.

I rapporten lyfts ett antal fastigheter fram som anses ha så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar PBL 8 kap. 13 § och därför bör få varsamhetsbestämmelser i plan för att säkerställa att de kulturhistoriska värdena fortsatt är avläsbara.

Plan- och bygglagen (2010:900)

2 kap. 6 §

Vid planläggning, i ärende om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

8 kap. 1 §

En byggnad ska

1. vara lämplig för sitt ändamål,
2. ha en god form-, färg- och materialverkan

8 kap. 17 §

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

8 kap. 13 §

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på

1. Andra anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §,
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser,
4. bebyggelseområden.

8 kap. 14 §

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

En anordning för ett syfte som avses i 4 § första stycket 2-4, 6 eller 8, ska hållas i sådant skick att den alltid fyller sitt ändamål

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefull byggnad/bebyggelse (BFS 2011:6)

En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang har få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

- Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.

Kulturmiljölagens krav

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvar för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

Fornlämningar

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagen (KML kap 2). De utgörs av lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk, som är varaktigt övergivna och tillkomna före 1850. Lämningar som är tillkomna efter 1850 brukar kallas för övriga kulturhistoriska lämningar.

Till en fornlämning hör ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde och bestäms från fall till fall av Länsstyrelsen. Fornlämningsområdet går med andra ord inte att se i något kartmaterial såsom t.ex. Fornsök. Vid markarbeten nära fornlämning skall därför Länsstyrelsen kontaktas för samråd om fornlämningsområdet.

Enligt KML kapitel 2 är det förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Den som avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat större arbetsföretag bör i god tid kontakta länsstyrelsen för

samråd, för att därigenom ta reda på om någon fornlämning kan beröras av företaget samt om tillstånd eller någon arkeologisk insats behövs.

Det är Länsstyrelsen som beslutar om krav på arkeologisk undersökning och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering. Länsstyrelsen kan även besluta om att en arkeologisk utredning ska utföras i områden som det inte finns kända fornlämningar i, men där det finns anledning att misstänka att det kan finnas lämningar.

Sandvikens koppling till KML kap 2

Utredningsområdet omfattar flera fornlämningar, majoriteten av dem utgörs av förhistoriska gravar belägna på privatägd tomtmark. Vid framtagande av ny plan är det viktigt att tänka på att även området närmast runt en fornlämning är lagskyddat - med förklaringen att lämningen behöver en kontext för att kunna avläsas och förstås. Det kan t ex betyda att man bör spara naturmark runt fornlämningar, eller att se till att siktlinjer och andra miljöskapande element i miljön runt fornlämningen bevaras.

Övriga kulturhistoriska lämningar (ÖKL)

De lämningar som inte uppfyller kriterierna för fornlämning, men ändå anses ha ett antikvariskt värde, kallas för *övriga kulturhistoriska lämningar*. Övriga kulturhistoriska lämningar har inte lagskydd som fornlämningar och är inte tillståndspliktiga. De omfattas generellt av KML:s hänsynsparagraf (§1) samt Skogsvårdslagen, enligt vilken skador på kulturhistoriska lämningar helst bör förhindras eller begränsas.

Miljöbalkens krav

Miljöbalkens syfte är att främja en hållbar utveckling som innebär att nu levande och kommande generationer ska kunna bo och verka i en god och hälsosam miljö. Lagen ska tillämpas så att särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer vårdas och skyddas. Detta kräver dock ett kommunalt ansvar genom plan- och bygglagen.

Miljöbalken ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. (1 kap 1§).

Miljöbalk (1988:808)

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser

Hänsyn till kulturmiljöer av allmänt intresse och av riksintresse regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808). Bestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna om 3 och 4 kap. miljöbalken aktiveras endast vid ändrad markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. De ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt bl.a. plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan påverka eller skada områdets karaktär. Uttrycket påtagligt skada avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Förordning (1998:896) om hushållning med mark- och vattenområden reglerar ansvarsfördelningen gällande hanteringen av riksintressanta områden. Enligt förordningen är det den centrala myndigheten, i kulturmiljövårdens fall Riksantikvarieämbetet, som utser Riksintressen enligt 3 kap. Länsstyrelsen ansvarar sedan för att bestämmelserna följs inom länet, och ska ta de initiativ som behövs för att reglerna blir beaktade i arbetet med miljökonsekvens- beskrivningar och i planprocesser. Länsstyrelsen ansvarar för den geografiska gränsdragningen av riksintressena, men ska underrätta Riksantikvarieämbetet om klassificeringen eller avgränsningen i stort bör omprövas.

KÄLLOR

Byggnadsplan Sandviken 1984, 0181K-P852C.

Carlsson, Carina, *Fritidshuset kulturarv & välfärdssymbol*, Västarvet 2011.

Enhörna Hembygdsförening, *Berättelser från Sandviken och livet kring ångbåtsbryggan*. Skriftserie nr. 17 2014.

Enhörna hembygd-förening, bildarkiv.

Enhörna kommun, *Södermanlands hembygdsförbunds sockenbeskrivningar för hembygdsundervisning*, nr 21.

Fornsök, Riksantikvarieämbetet (<https://app.raa.se/open/fornsok/>)

Hermodsson, Örjan, *Sandviksvägen*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2013:81.

Lantmäteriet, Historiska kartor (<https://historiskakartor.lantmateriet.se/>)

Magnusson, Reidar, *Boplatslägen vid Sandviksvägen, Södertälje*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2022:51.

Pihl Atmer, Anna-Carin, *Livet som leves där måste smaka vildmark : sportstugor och friluftsliv 1900-1945*, 1998.

Sabel, Ellinor, *Utredning vid Sandviksvägen*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2017:89.

Södertälje kommun, *Fördjupad översiktsplan för Ytterenhörna, Enhörna kommun-del*, Dnr. P04005

Södertälje kommun, *Översiktsplan*, 2013.

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun, Ytterenhörna och Överenhörna socknar, Södertälje kommun, 2008.

Södertälje kommun, *Riktlinjer för bostadsbyggande på landsbygden: riktlinjer för hantering av förhandsbesked, bygglov och planärenden i Södertälje kommun*. 2019-10-23.

Kontakt

Charlotte Hedenström, bebyggelseantikvarie
charlotte.hedenstrom@wsp.com
T 010 722 89 90

Kulturmiljögruppen
WSP Sverige AB
Arenavägen 7
121 88 Stockholm-Globen
T 010-722 50 00

WSP är ett av världens ledande analys- och teknikkonsultföretag. Kulturmiljökompetensen på WSP är bred, våra cirka 15 medarbetare finns över hela landet och har starka kompetenser som byggnadsantikvarier, arkitekturhistoriker, konstvetare, kulturgeografer, arkeologer och samhällsplanerare. Tillsammans ser vi till att WSP kan försörja myndigheter, allmänheten, företag, exploatörer och privatpersoner med tydliga underlag och utredningar, efter de senaste rönen inom kulturmiljöfältet.

www.wsp.com

